

SANTRAUKA. 2014 m. buvo švenčiamas evangelikų liuteronų kunigo ir poeto Kristijono Donelaičio 300-ųjų gimimo metinių jubiliejus. Šiame straipsnyje, analizuojant dalį jubiliejiniais metais pasirodžiusių mokslinių bei publicistinių tekstų, išskiriamos svarbiausios temos, kurios padeda suvokti Apšvietos epochos įtaką XVIII a. europinei ir Prūsijos karalystės kultūros raiškai, gyventojų savimonės transformacijoms, jų mentaliniams pokyčiams, visuomenės ir valdžios, visuomenės ir bažnyčios santykių raidai. Autorė pastebi, kad kalbant apie Donelaičio laikmetį, apie faktorius, kurie veikė šios asmenybės kūrybines ir ganytojiškas intencijas, yra būtina visos Prūsijos valstybės politinio, kultūrinio bei europinio konteksto aprėptis, kurioje ryškėtų trijų dominuojančių segmentų „Donelaitis – Prūsijos Lietuva – Prūsijos karalystė“ seka, nes Prūsijos istorija tiesiogiai veikė ir tos valstybės integralią dalį – Prūsijos Lietuvą, kurioje gyveno lietuviškai kalbėję lietuvininkai.

XVIII a. suformavo lojalų valstybei Prūsijos lietuvi, kuris buvo paklusnus valdžiai, vykdė visus karaliaus išleidžiamus ediktus ir didžiavosi *sava vokiška* valstybe, todėl Donelaičio kūryba ir jai skirtas adresatas turi būti analizuojamas ne „išgryninto“ lietuviškumo, o protestantiškos ir vokiškos kultūros fone. Pastebėta, kad Donelaitį kaip kūrėją subrandino studijos Königsbergo universiteto Teologijos fakultete. Neabejotina, kad jeigu Donelaitis nebūtų buvęs evangelikų liuteronų kunigu, jis nebūtų tapęs ir poetu. Tačiau šis labai svarbus religinės įtakos faktorius dažname tekste buvo nustumiamas į mokslinių tyrimų pakraštį, nes viešojoje erdvėje dažniausiai *mūsų* Donelaitis yra suvokiamas tik bendro lietuviškumo kontekste, ignoruojant vokiškos civilizacijos su sava politine, ekonomine, religine ir kultūrine tikrove įtaką. Straipsnyje yra polemizuojama su autoriais, kurie „Metams“ suteikia politinį atspalvį, ir teigiama, kad Donelaičio kūryba lietuvių kalba yra ne pasipriešinimo germanizacijai, o tipiška Apšvietos amžiaus kūrėjo ir protestantų kunigo veiklos išraiška.

RAKTAŽODŽIAI: Kristijonas Donelaitis, Prūsijos Lietuva, evangelikų liuteronų kunigas, Königsbergo universitetas, Apšvietos epocha.

Praėjusiais 2014-ais, jubiliejiniams, Kristijono Donelaičio metams, apie evangelikų liuteronų kunigą ir pirmojo grožinės literatūros kūrinio poemos „Metai“ autorių kalbėta įvairiose konferencijose¹ ir susitikimuose, pakartotinius kūrinio leidimus lydėjo literatūrologų, kultūros istorikų komentarai ir pratarmės², radosi nauji mokslininkų tekstai ir interpretacijos³, surengtose parodose⁴ norėta atspindėti įvairiauriaunę laikmečio dvasią ir istorijos štrichus, Prūsijos Lietuvos raštijos istoriją ir neatsiejamą jos dalį – Donelaičio kūrybą. Dailininkai, skulptoriai stengėsi perteikti kūrėją meniškais potėpiais ir skulptūrų linijomis, teatro žmonės savo improvizacijomis siekė nukelti žiūrovus į XVIII a. Prūsijos Lietuvoje gyvenusių būrų kasdienybę⁵, nuvykusieji į buvusį Tolminkiemį (dab. Čistyje Prudy, Kaliningrado sritis) galėjo pajauti ažuolų šlamėjimą ir vietovės, brandinusios hegzometro mintis, slėpinius. „Metų“ skaitymuose norėjome išgyventi į Donelaičio aplinką, jį supusius gamtos vaizdinius. Po tokio donelaitikos renginių maratono ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje, galvoje kirba tik viena mintis – ar Donelaitis jau išsemtas šulinys ir

¹ Pirmoji tarptautinė K. Donelaičio jubiliejui skirta konferencija „Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos“ buvo surengta Klaipėdos universitete 2011 m. spalio mėnesį. Mokslinių konferencijų maratonas plūstelėjo 2014 m. Paminėtinos tik kelios iš jų: knygotyriniai K. Donelaičio laikų aspektai buvo nagrinėjami Vilniaus universitete vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Kristijono Donelaičio epochos knygos kultūra daugiatautėje Prūsijos visuomenėje“ (2014 m. rugsėjo 24–27 d.); K. Donelaičio akiračiai XVIII a. horizonte analizuoti Vytauto Didžiojo universiteto konferencijoje „Pradžios ir pabaigos: XVIII amžiaus Europos kultūros akiračiai“, vykusiose 2014 m. gruodžio 5–6 d.; jubiliejinių metų įžvalgos ir atradimai apibendrinti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto 2014 m. gruodžio 9–10 d. surengtoje konferencijoje „Donelaičio reikšmės“. Jubiliejinė data sulaukė rezonanso ir užsienyje: Lietuvių kultūros institutas Lamperttheime-Hüttenfelde 2013 m. spalio mėnesį kasmetinį suvažiavimą skyrė Donelaičiui „Kristijonas Donelaitis ir jo epocha“; Humboldtų universitete Berlyne 2014 m. kovo 5–7 d. vyko konferencija „Kunigas – mechanikas – tautinis poetas“ (*Pfarrer – Mechanikus – Nationaldichter*).

² Paminėtinos kelios publikacijos: *Kristijonas Donelaitis. „Metai“ ir pasakėčios*. Parengė Mikas Vaicekauskas. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 160 p.; *Kristijonas Donelaitis. Metai*. Vilnius, Artseria, 2014, 158 p.

³ Tik keli pavyzdžiai: Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. XXVI. Sud. S. Pocyte. Klaipėda, 198 p.; *Kristijono Donelaičio laikų liuteronų giesmių antologija*. Sudarė G. Michelini, D. Petkūnas. Klaipėda, 2014, 219 p.; Kristijonas Donelaitis / Christian Donalitus 1714–1780. *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, Bd. 22, 2014, 339 S.; *Kristijonas Donelaitis. Metų ir raštų ratas*. Sud. S. Narbutas. Vilnius, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2014, 152 p.

⁴ *Šimtus jau metus saulėlė tekejo ir leidos*. Parodos katalogas. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2014, 268 p.

⁵ Kai Donelaičio jubiliejus buvo dar toli už kalnų, 2003 m. „Menų fortas“ Vilniuje pastatė spektaklį „Pradžia. K. Donelaitis. Metai“, režisuotą Eimunto Nekrošiaus. Kaip rašė žiniasklaida, šis kūrinyje buvo „iš stiklo, virvių, medžio, raudonų plytų, akmens, ugnies, vandens, varinių triubų... Tačiau svarbiausia – parodė žmogaus energijos ir fantazijos prikeltą Kristijoną Donelaitį ir jo tekstus. Išsyk reikia pasakyti: scenoje vyžotų būrų nesutiksime. Jų vietoje – grupė žmonių, apsiginklavusių triubomis, – nedidelis orkestras, kuris išpūs kūrinių apie mus pačius. Eimunto Nekrošiaus Lietuva – ta vieta, kur gyvena, vadinasi, ir kuria, žmogus, ta Prūsijos Lietuva, kur buvo mūrijamas savęs paliudijimas amžiams.“ Žr. plačiau: <<http://archyvas.vz.lt/news.php?strid=1131&id=49457#ixzz3ZjuQJQyd>>.

Jeigu teatrologai, vertinantys siužeto žaismę, simbolių raišką negailėjo liaupsų pastatymui, tai, pažiūrėjus spektaklį istoriko žvilgsniu, teko nusivilti, nes pirmos dalies pabaigoje girdi dainą apie Palangą ir Birutės kalną, o vėliau regi kaip per Užgavėnes šliuščiami blynai, ir supranti, kad scenoje taip ir negimė Prūsų Lietuvos dvasia.

ar toks privalomas jo minėjimas jubiliejiniais metais, monotoniškai kartojant „jau saulelė vėl atkoptama budino svieta“, neatitolino šio žodžio meistro nuo mūsų.

Vienareikšmiško atsakymo į šį klausimą nėra, nes įvairios mūsų visuomenės grupės turi ir, deja, turės skirtingą Donelaičio supratimo potyrį. Regis, moksleiviai, kaip buvo taip ir liko aikštinguoju jaunimu, nuolatos kartojančiu, jog Donelaičio hegzamtras jiems per sunkus, jog „Metuose“ per daug jiems nepažįstamų žodžių. Mokslininkams – istorikams, kalbininkams, literatūros tyrinėtojams – naujas pažinimo perspektyvas suteikia nors ir retai, tačiau kartais nuo karto atsiveriantys iki tol nepažinti dokumentai, rankraštini palikimas. O dauguma plačiosios visuomenės galbūt ir nelabai siekia gilintis į Donelaičio gyvento laikmečio, krašto istorinės erdvės subtilybes ir retransliuoja monotoniškai kartojamą mintį: lietuvis Donelaitis parašė pirmąjį grožinės literatūros kūrinių lietuvių kalba poemą „Metai“. Bet ar tokio žinojimo yra gana, ar tokios chrestomatinės klišės sugeba mums perteikti visas Donelaičio aplinkos charakteristikas ir jo žmogiškąsias pajautas, kurios gulė į „Metų“ eilutes, ar buvo ištariamoms pamokslų metu iš Tolminkiemio evangelikų liuteronų bažnyčios sakyklos.

Įvertinti visus darbus, pasisakymus ir komentarus, kurie buvo ištarti, transliuoti ar publikuoti jubiliejiniais metais, būtų titaniška ir kažin ar įveikiama užduotis: pasiklystume tekstinių žanrų ir autorių, nuo savamokslių kraštotyrininkų iki pripažintų mokslininkų, gausybėje. Tačiau keliomis įžvalgomis, kilusiomis skaitant jubiliejinę aurą pažymėtus donelaitikos tekstus, pasidalyti norėtusi.

Baigiantis 2014 metams, literatūros sąrašą, skirtą Donelaičiui, papildė mokytojos ir rašytojos iš Priekulės (Klaipėdos rajonas) – literatūra besidomintieji puikiai žino, jog 1960–1978 metais Priekulė buvo Klaipėdos krašto rašytojos Ėvės Simonaitytės vasarojimų vieta – Editos Barauskienės romanas „Tolminkiemio sodininkas“⁶. Grožinio istorinio kūrinio autorius gali sau leisti sukurti tam tikras detales, siužetus, personažų charakterio bruožus, įsivaizduodamas, kad taip galėjo būti, visgi yra privalu išlaikyti istoriškumą, aprašant asmenybes, perteikiant faktus ir datas. Rašytoja kūrinyje puikiai suderino istorinį kontekstą ir sugalvotus siužetus, kurių nerasime istoriniuose šaltiniuose. Aprašydama Donelaičio 60 metų jubiliejaus sceną, kai kunigo žmona Ana Regina žvelgia į nutapytą savo vyro portretą, Barauskienė poetą vaizduoja kaip šviesą spinduliuojančią asmenybę. Nekyla abejonės, jog autorė taikliai pagavo šviesos, kaip svarbiausio Donelaičio laikmečio simbolio, prasmę.

Tolminkiemio klebonas buvo nutapytas visu ūgiu. Iš portreto žvelgė pusamžis vyras, daug per savo gyvenimą patyręs, daug išgyvenęs, tačiau išsaugojęs tvirtą tikėjimą, kad teisybė visados bus pergalingai vainikuota. Rankoje jis laikė knygą. Tai galėjo būti

⁶ Barauskienė E. *Tolminkiemio sodininkas*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2014.

Šventasis raštas, o gal rankraštis, dailiai įrištas į odinius viršelius. Žvilgsnis aštrus, iš kitos veido pusės sklido mįslinga **šviesa** (paryškinta mano – S. P.).

Pirmoji į portretą pakėlė akis Ana Regina. Ar ji buvo patenkinta tuo, ką išvydo? Vargu. Tačiau ji perprato, kodėl viena veido pusė palikta šešėlyje. Gyvendama šalia savo vyro tiek metų ji nepažino jo iki galo. Tai ko norėti iš dailininko, kuris su juo praleido tik keletą valandų... Tačiau Ana Regina visgi turėjo pripažinti, kad dailininkui pavyko užgriebti pagrindinį vyro bruožą: nuo jo sklido **šviesa** (paryškinta mano – S. P.) ir jėga.⁷

Kaip teigia šveicarų istorikas, vienas geriausių XVIII a. žinovų, Ulrichas Im Hofas, „šviesos sąvoka XVIII amžiuje įgyja naują reikšmę. Dabar šviesa minima kiekvienąsyk, kai kalbama apie protą, laisvę ar didelę laimę“⁸. Alegoriniu to laikmečio simboliu neabejotinai galėtų būti laikoma XVIII a. vokiečių ir lenkų dailininko Danielio Chodowieckio (1726–1801) sukurta vario graviūra „Švietimas“⁹, kurios pirmajame plane „kaimo vieškeliu, tamsaus miško paunksmėje, gyvenvietės, panašios į pilį link – už medžių matyti mažasis ir didysis jos bokštai – kiek atsilikusi nuo pėsčiojo ir raitelio darda karieta. Gyvenvietė jau skendi vaisioje šviesoje, kurią skleidžia iš už tolimos kalnų virtinės beįsiplieskianti saulė, ryto saulė, siunčianti savo spindulius tolyn į dar tik brėkstantį dangų ir besiruošianti išsklaidyti rūko drobulę, tebetvyrančią už gyvenvietės.“¹⁰ Akivaizdu, jog kylanti saulė yra suvokiama kaip naujos epochos *Apšvietos* arba *Švietimo*, keičiančio tamsiuosius viduramžius, ženklas.

Apšvietos epochoje akcentuotas žmogaus įvairiapusis išsilavinimas ir jo prigimtinių teisės, visuomeninės permainos įvairiose srityse, religinė tolerancija, kritiškas ir laisvas kalbėjimas. Ši amžių vokiečių poetas ir vertėjas Hermanas Buddensiegas¹¹ yra įvardijęs „labai judraus posūkiu“ laiku, kai „gilūs pokyčiai įsivyrąja visose gyvenimo srityse“, ir „tai ypatingai vaisingas pasaulinis momentas, priklausęs nuo stebėtino kiekio labai talentingų, išpūdingų žmonių veiklos“¹². Naujų idėjų tarpsmas ir sklaida formavo mąstytojų ir kūrėjų minties raišką, turėjo didelę įtaką visoje Europoje, taip pat ir Prūsijos karalystės gyventojų savimonės transformacijoms, jos mentaliniams pokyčiams, visuomenės ir valdžios, visuomenės ir bažnyčios santykių raidai. Britų istorikas Christopheris Clarkas pastebi, jog švietimo epochos

⁷ Barauskienė E. Ten pat, 340–341.

⁸ Im Hof U. *Švietimo epochos Europa*. Vilnius, Baltos lankos, 1996, 11–12.

⁹ SCHUSTER, Peter-Klaus. Licht und Schatten. Zur Dialektik der Aufklärung in der Kunst. Prieiga internetu: <<http://www.xn--aufklrung-im-dialog-kwb.de/assets/Uploads/PDFs/ausstellung-die-kunst-der-aufklaerung/SchusterLicht-und-Schatten.pdf>> [žiūrėta 2015-03-21].

¹⁰ Im Hof, U. Ten pat, 11.

¹¹ Hermanas Buddensiegas (1893–1976) – vokiečių poetas ir vertėjas, 1966 m. naujai išvertęs į vokiečių kalbą K. Donelaičio „Metus“.

¹² Buddensiegas H. Kristijono Donelaičio gyvenimas ir veikalas laiko fone. *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaičių*. Parengė L. Gineitis. Vilnius, 2002, 186–187.

Prūsijoje vienas iš išskirtinių ženklų buvo gero tono pokalbis, siekiant palaikyti kritišką, pagarbų ir atvirą dialogą tarp laisvų ir savarankiškų pokalbininkų¹³. Tad štai iš kur radosi „Metų“ pasakojimo – kalbėjimo tarp dvasiškojo ganytojo ir parapijiečių – forma. Diskusijos Prūsijos visuomenėje galėjo rasti tarp laikmečio bendraminčių – mąstytojų, filosofų, rašytojų, kurie burdavosi į draugijas, *draugų bendrijas* ir „siekdavo vaisingos veiklos, reformuojant ligšiolinę kultūros, visuomenės arba ūkio būklę“¹⁴. Naujos skleidžiamos minties gelmė buvo neatsiejama nuo akademinio, universitetinio pasaulio, kuriame virė disputai, o jų temas diktavo knygos ir periodikoje spausdinamos aktualijos, išvalgos teologiniais, visuomenės kismo klausimais.

Akivaizdu, kad Kristijonas Donelaitis (1714–1780) buvo tipiškas Apšvietos amžiaus žmogus, gyvenęs Prūsijos karalystėje, jautęs ir veiktas laikmečio skleisto naujo žodžio ir mąstymo laisvės, kurią įgijo mokydamasis Königsbergo universitete ir kurią kaip džiną išleido 36 metus kunigaudamas atokioje Prūsijos Lietuvos Tolminkiemio parapijoje ir kurdamas savo hegzametrinę poemą. Kalbant apie Donelaičio laikmetį, apie faktorius, kurie veikė šios asmenybės kūrybines ir ganytojiškas intencijas, yra būtina visos Prūsijos valstybės politinio, kultūrinio bei europinio konteksto aprėptis, kurioje ryškėtų trijų dominuojančių segmentų „Donelaitis – Prūsijos Lietuva – Prūsijos karalystė“ seka¹⁵, nes Prūsijos istorija tiesiogiai veikė ir tos valstybės integralią dalį – Prūsijos Lietuvą. Istorikė Nijolė Strakauskaitė, regis, jubiliejiniame šurmulyje bus pozityviausiai bandžiusi įvertinti laikmečio istorinį kontekstą, teigdama, jog „Donelaitis skatina visų pirma pažvelgti į XVIII amžių, kaip pagrįstai akcentuojama, – kultūrinių inovacijų amžių, bet sykiu ir amžių, kuriame Prūsijos karalystė tapo viena įtakingiausių Europos valstybių, o Prūsijos lietuviams šis amžius buvo lemtingas akultūracijos prasme“¹⁶. 1736 m. Prūsijos švietimo reformos laimėjimai, dėl militarinės sistemos išplėsta kultūrinių kontaktų tarp lietuvininkų ir etniškai mišrios armijos kareivių erdvė, stiprino dvikalbiškumą, „prūsiško gyvenimo stiliaus“ adaptavimą Prūsijos lietuvių bendruomenėje ne konfrontuojant su valstybe, kurioje ji gyveno, o unifikuojant visuomenės normas“¹⁷. Akivaizdu, jog XVIII a. suformavo lojalų valstybei Prūsijos lietuvių, kuris buvo paklusnus valdžiai, vykdė visus karaliaus išleidžiamus ediktus ir didžiavosi *sava vokiška* valstybe, tad šis amžius yra laikytinas ribine takoskyra, kai pradeda ryškiau išsiskirti Prūsijos ir Didžiosios Lietuvos charakteriai.

¹³ Clark Ch. *Preußen. Aufstieg und Niedergang. 1600-1947*. Deutsche Verlags-Anstalt, 2007, 293.

¹⁴ Im Hof U. Ten pat, 90.

¹⁵ Strakauskaitė N. Prūsijos Lietuva Prūsijos istorijos kontrastų fone. *Acta historica universitatis Klaipedensis, t. XXVI: Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*. Sud. S. Pocyte. Klaipėda, 2013, 13.

¹⁶ Strakauskaitė N. Ten pat, 16.

¹⁷ Strakauskaitė N. Ten pat, 19.

Žinant šias charakteristikas, gana neįtikinamai skamba jubiliejiniais metais neretai kartota mintis, jog Donelaitis rašęs, norėdamas „įamžinti savo tautos dalies likimą, Prūsijos lietuvių likimą“¹⁸. Toks tautinio naratyvo eksploatavimas disonuoja su Prūsijos lietuvių identiteto tyrimais, skelbiančiais, jog lietuvininkai buvo etninė mažuma, atpažįstama kaip „ikिताutinė“ (vok. *vornational*) grupė¹⁹, saistyta su Didžiosios Lietuvos lietuviais tik santykinio kalbos bendrumo ir kilmės. Tad ir Donelaičio kūryba bei adresatas, kam ji buvo skiriama, turėtų būti analizuojama ne subendralietuvinantame kontekste, o išskirtiniame – protestantiškos ir vokiškos kultūros fone.

Prūsijos lietuviams priskirtos identiteto savastys ne svetimos buvo ir Donelaičiui. Anot Viktorijos Daujotytės, „gyvenimiškose orientacijose Donelaitis, kaip ir jo šeima, buvo ištikimas Prūsijos valdinys“²⁰, XVIII a. būdingą tikėjimą apšviestojo monarcho teisingumu liudijęs šiais žodžiais: „Aš visuomet esu buvęs paklusnus karaliaus pavaldinys <...> ir noriu toks pasilikti. Visa mano parapija žino, kad aš dažnai karaliaus įsakymus užaštrinu ir skelbiu paklusnumą.“²¹ Taip pat nereikia užmiršti, kad Donelaitis buvo evangelikų liuteronų kunigas, o Prūsijos karalystėje bažnytinė ir pasaulietinė valdžia sutapo, tad Donelaitis lojalus ir ištikimas karaliui buvo ir kaip bažnyčios tarnas, ir kaip Prūsijos valstybės gyventojas. Jam buvo svetimos bet kokios politinės sugestijos, nes, anot Im Hofo, „dvasininkija atstovauja daliai valstybės veikėjų, tai savotiškas valdžios įrankis“. Jo nuomone, „dvasininkų statusas, žinoma, ypatingas, jiems tenka didelė atsakomybė, jie įtakingi valstybės žmonės“²². Taikliai pastebėjo Nerija Putinaitė, jog „Donelaičio tekstuose tikrai neaptiksime užuominų, kad jis būtų jautęsis gyvenęs svetimųjų politiškai „okupuotame“ krašte. Galime paspėlioti, jei Donelaitis būtų gyvenęs 1923 m. sausio pradžioje, ir jo būtų kas paklause, ar jis norėtų gyventi nepriklausomoje Lietuvos tautinėje valstybėje, ar Prūsijos pavaldume, ką jis būtų atsakęs. Labiau tikėtina, kad būtų pasirinkęs antrąjį variantą.“²³

Akivaizdu, kad Dariaus Kuolio mintys, suteikusios „Metams“ politiškumą, kuris apibūdintas kaip tautinio ir politinio pasipriešinimo programa²⁴, yra kritikuotinos.

¹⁸ 2014-iejį – K. Donelaičio metai. Interviu su prof. Domu Kaunu. 2014 m. sausio 1 d. LRT radijo laida „Ryto garsai“. Žr. prieigą internetu: <<http://lrvab.lrt.lt/lt/archive/13121/>>.

¹⁹ Tauber J. Der unbekante Dritte. Die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918–1939. In „*Der Fremde im Dorf: Überlegungen zum Eigenen und zu fremden in der Geschichte*“. Hrsg. von H.-J. Bömelburg, B. Eschment. Lüneburg, 1998, 103.

²⁰ *Apskritojo stalo diskusija „Literatūroje ir mene“*. Žr. prieigą internetu: <<http://literaturairmenas.lt/1410-kristijonui-donelaičiui-300/2178-tolminkiemio-kunigas-statytojas-ir-sodininkas-lietuviskojo-hegzametrokurejas>>.

²¹ Gineitis L. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Vilnius, 1995, 90.

²² Im Hof U. Ten pat, 46.

²³ Putinaitė N. Ar vis dar sovietinis Donelaitis? Žr. prieigą internetu: <<http://www.15min.lt/naujiena/ziniosgyvai/istorija/nerija-putinaite-ar-vis-dar-sovietinis-donelaitis-582-480322#ixzz3Pd2q3TGJ>>.

²⁴ Kuolys D. *Laimė, Donelaitis*. Žr. prieigą internetu: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-01-01-darius-kuolys-laimė-donelaitis/112178>>.

Čia galėtume pasiremti Domo Kauno išvalgomis, apie tuo metu Prūsijos valdžios dar nevykdytą valstybinę nutautinimo politiką. Anot profesoriaus, „Prūsijai reikėjo gerų, išradingų darbininkų, galinčių papildyti ir kariuomenę, ir savo mokesčiais karališkąjį išdą. Jokia valstybė tuo metu dar nesiėmė nutautinimo politikos. Savo antspauda, žinoma, uždėjo civilizacijos pažanga. Dėl naujovių pergyveno ir Donelaitis. Lietuviškumo riba Prūsijos karalystėje traukėsi iš pietų ir dėl tragiškų XVIII a. pradžios maro pasekmių; jo parapijoje lietuviai besudarė gal trečdalį gyventojų.“²⁵

Tekstų ir diskusijų gausybėje dažnai buvo keliamas ir daugeliui rūpimas klausimas: kodėl Donelaitis savo kūrybos nepublikavo. Kai kurie pamąstymai šia tema išskeldavo į pirmąjį planą kūrinio maištingumą, nes „atvirai išsakytos socialinės ir politinės autoriteto nuostatos galėjo tapti pagrindine kliūtimi epui paskelbti“²⁶, ir teigta svarbiausiu stabdžiu buvus cenzūrą²⁷. Tačiau Prūsijos politinės minties raidos tyrimai liudytų, jog nors XVIII amžiuje šioje valstybėje ir neegzistavo spaudos laisvė, „bet cenzūra buvo labai silpna, tad virė gyvi ir kontroversiški debatai viešumoje ar spaudos puslapiuose. Škotų kelionių rašytojas Johnas Moore, kuris 1775 m. apsilankė Berlyne, vėliau savo išpūdžius, patirtus Prūsijos sostinėje, aprašė tokiais žodžiais:

Kai aš pirmą kartą apsilankiau Berlyne, niekas manęs nenustebino labiau, nei žmonių kalbėjimo laisvė apie vyriausybės veiklą ir karaliaus elgesį. Aš girdėjau, kaip paprastai, be jokio triukšmo buvo diskutuojama politinėmis ir kitomis, kur kas delikatesnėmis ir aštresnėmis, temomis, panašiai kaip Londono kavinėje. Tokia pati laisvė vyrauja ir knygynuose, kuriuose be trukdžių yra parduodama visokio turinio ir pobūdžio literatūra. Be jokių sunkumų galima įsigyti visai neseniai pasirodžiusį pamfletą apie Lenkijos padalijimą, kuriame yra labai stipriai kritikuojamas karalius, ar kitus tekstus, iš kurių keliuose aštriai satyros plunksna yra užsipuolamos žymiausias asmenybės.²⁸

Lietuvių autorių teiginiai apie „Metų“ socialinį, politinį pobūdį, kuris galėję tapti trukdžiu kūrinio nepublikavimui, regis, yra perdėti ir vis dar sietini su neat-sikratomu iš sovietinės ideologijos šleifu apie „Metus“ kaip kūrinį, vaizduojantį baudžiauninkų būrų ir germanizatorių vokiečių santykius. Regis, „Metų“ ne(iš)-publikavimą galima būtų paaiškinti tiesiog paprasta paties kūrinio (pa)rašymo savi-voka, jog „Donelaitis „Metų“ tikrai nekūrė kaip epo apie lietuvius būrus, [...] o] tai yra pamokslautojo ir ganytojo tekstai“²⁹, kuriais jis siekė realizuoti Apšvietos

²⁵ *Apskritojo stalo diskusija „Literatūroje ir mene“*, ten pat.

²⁶ Kuolys D. *Laimė, Donelaitis*. Žr. prieigą internetu: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-01-01-darius-kuolys-laimė-donelaitis/112178>>.

²⁷ D. Kauno pasisakymas. *Apskritojo stalo diskusija „Literatūroje ir mene“*, ten pat.

²⁸ Clark Ch. Ten pat, 303.

²⁹ Putinaitė N. Ar vis dar sovietinis Donelaitis? Žr. prieigą internetu: <<http://www.15min.lt/naujiena/ziniosgyvai/istorija/nerija-putinaite-ar-vis-dar-sovietinis-donelaitis-582-480322#ixzz3Pd2q3TGJ>>.

idėjomis persmelktą savo švietėjišką-išganomąją misiją konservatyvioje kaimo bendruomenėje³⁰, neturėdamas net menkiausių vizijų tekstus spausdinti.

Dažnuose pasakojimuose akcentuojamas tik Donelaičio lietuviškumas „iškontekstina“ svarbiausius veiksnius, kurie turėjo įtakos jo lietuviško žodžio kūrybai. Čia yra būtina nubrėžti dar vieną trinarę grandinę „Donelaitis – Königsbergo universitetas – Teologijos studijos“, kuri formavo Donelaitį „iš vidaus“ kaip kunigą ir kaip poetą. Neabejotina, jog jeigu Donelaitis nebūtų buvęs evangelikų liuteronų kunigu, jis nebūtų tapęs ir poetu. Kaip teigia kultūros ir literatūros istorikas Axelis E. Walteris, „ne vienoje ankstyvosios modernios Europos šalyje protestantų Bažnyčia buvo švietimo ir kultūros branduolys“³¹. Prūsijos valstybės kontekste kunigams, kurie dirbo Rytų Prūsijoje – siauriau, etnografiniame Prūsijos Lietuvos areale – didelę įtaką saviugdai ir savivokai darė „vokiška ir lietuviška socializacija“, tad nestebina, kad „Prūsijos kunigaikštystės liuteronų dvasininkai atliko pagrindinį vaidmenį kuriant lietuvių raštiją ankstyvaisiais modernėjimo laikais. Visi jie Karaliaučiaus universitete studijavo teologiją, vėliau šalies lietuvių bendruomenėse dirbo pastoriais [kunigais – S. P.]. Jonas Bretkūnas (1536–1602) apie 1600 m. pirmą sykį į lietuvių kalbą išvertė Bibliją, po pusės šimtmečio Danielius Kleinas (vok. Daniel Klein, 1609–1666) parengė pirmąją lietuvių kalbos gramatiką, kaip ir kiti jo bendražygiai iki Gotfrydo Ostermejerio (vok. Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) ir Kristijono Gotlybo Milkaus (vok. Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807), vertė liuteroniškas giesmes. <...> XVII a. pabaigoje Matas Pretorijus (lot. Matthaëus Praetorius, apie 1635 ar 1636–1704) rašė pirmuosius etnografinius veikalus apie lietuvius ir prūsus“³². Čia, Königsbergo universitete, svarbiausi intelektualiniai ir kūrybiniai perspektyvos impulsai buvo suteikti ir Donelaičiui.

Donelaičio teologijos studijos universitete sutapo su naujo dvasinio-teologinio judėjimo Prūsijos liuteronų bažnyčioje – pietizmo stiprėjimu³³. Pietizmas yra įvardijamas kaip „vienas ryškiausių postreformacinių Bažnyčios dvasinio atsinaujinimo sąjūdžių, [... kuris] pokyčius visuomenėje ir Bažnyčioje siejo ne su dogmų ar bažnytinės tradicijos atnaujinimu, bet siekė asmeninio, dvasinio ir moralinio krikščioniško tikėjimo atgimimo“³⁴, tai reiškia, jog pietistai pasisakė prieš liuteroniškosios ortodoksijos polinkį

³⁰ Sidabraitė Ž. „Iš menkų daiktų daugyšk dyvai pasidaro“, arba kaip menka tampa didžiu. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. XXVI: *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, 35–36.

³¹ Walter E. A. Kristijono Donelaičio gyvenimo ir kūrybos kultūriniai kontekstai. In *Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos*, 16.

³² Walter E. A. Ten pat, 16–17.

³³ Petkūnas D. Kristijono Donelaičio laikotarpio Prūsijos lietuvių liuteronų giesmės ir jų teologija. In *Kristijono Donelaičio laikų liuteronų giesmių antologija*. Sud. G. Michelini, D. Petkūnas. Klaipėda, 2014, 69.

³⁴ Šemeklis R. *Klaipėdos krašto lietuvininkų pietizmas*. Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros magistro baigiamasis darbas. Klaipėda, 2009, 4. Rankraštis saugomas Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto bibliotekoje.

formalizuoti teologiją ir akcentavo asmeninę krikščioniškųjų tekstų – Evangelijos, Biblijos – analizę ir jų suvokimą kiekvienam asmeniškai „iš vidaus“, dvasinės tarnystės formų atnaujinimą ir dvasinį atsivertimą, kuris įmanomas tik nuolatinės savotiškos saviugdros būdu, pasitelkus protą, mokslą ir švietimą. Donelaičio laikais universiteto Teologijos fakulteto intelektualioje aplinkoje pietizmo atstovai turėjo gana stiprias pozicijas, buvo ryški proto ir tikėjimo jungtis, tad kaip teigia Kęstutis Daugirdas, „Donelaitis <...> universiteto teologijos fakultetą neabejotinai lankė laikais pokyčių, iš kurių pamažu išplaukė moderni pasaulėžiūra“ ir ji „jau studijų metais veikė auštanti nauja epocha [Apšvieta – S. P.]“³⁵. Akivaizdu, kad Donelaitis kaip kūrėjas, kaip intelektualas ir – savaime suprantama – kaip dvasininkas formavosi ir brendo Königsbergo aplinkoje, mokslinių ir teologinių disputų, knygų aplinkoje. Nors Clarkas teigia, jog XVIII a. Prūsijoje „viešosios bibliotekos buvo <...> dar visiškai nežinomos“³⁶, tačiau Donelaičio intelektualiąją biografiją, mokslinį išsilavinimą ir skaitinių pasaulį kaip tik formavo bibliotekos, kurių jo studijų metais Königsberge priskaičiuota 5: „didžiausia mieste buvo Karaliaus remiama Karališkoji biblioteka su daugiau nei 10 000 tomų, o Valenrodų ir Miesto bibliotekos turėjo daugiau nei po 5 000 tomų; nedaug mažesnė, su maždaug 4 500 knygų, buvo universiteto biblioteka, o pati mažiausia buvo Slaptosios kanceliarijos biblioteka, kurios katalogą sudarė vos 863 įrašai“³⁷. Walterio požiūriu, „universiteto biblioteka gali būti laikoma „moderniausia“ to meto biblioteka Karaliaučiuje“, nes XVIII a. pirmoje pusėje pasikeitė jos fondų profilis, kai „1722 m. matematikos profesorius Davidui Blaesingui (David Bläsing) padovanojus asmeninę biblioteką“ <...> atsirado daugiau matematikos ir gamtos mokslų sričių literatūros“³⁸. Galima manyti, jog Donelaitis skaitė šio profilio knygas, nes kitu atveju, būtų sunku paaiškinti jo techninę, inžinerinę meistrystę, intelektualų universalumą, kurį Dalia Dilytė įvardija žmogaus talentu, paženkintu „visose srityse [mikroskopo, termometro, barometro, fortepijono kūrimu, vaismedžių sodinimu – S. P.] ieškojimo, atradimo džiaugsmo“³⁹. Beje, pastebėtina, kad jubiliejiniais metais, tyrėjai, kalbėdami apie Donelaičio intelektualiąją aplinką, daugiausia akcentavo universiteto ir bibliotekos (-ų) įtaką, formavusią būsimojo kūrėjo teologines nuostatas, pasaulėvaizdį, mentalitetą, kūrybinius impulsus. Tačiau tuo metu Prūsijos miestuose – Königsbergas netapo išimtimi – svarbiais kultūriniais židiniais, savotiškais žodžio salonais, tapo knygynai. Viena iš tokių įstaigų Donelaičio studijų

³⁵ Daugirdas K. Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetas Donelaičio studijų metais. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. XXVI: *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, 61–62.

³⁶ Clark Ch. Ten pat, 295.

³⁷ Walter E. A. Karaliaučiaus bibliotekų aplinka Donelaičio laikais. Rinkinių likimas po 1945 metų. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. XXVI: *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, 71.

³⁸ Walter E. A. Ten pat.

³⁹ Kniežaitė M. K. *Donelaitis ir 26 kg 200 g sidabro*. Žr. prieigą internetu: <<http://lzinios.lt/lzinios/Kultura-ir-pramogos/k-donelaitis-ir-26-kg-200-g-sidabro/174882>>.

laikais priklausė Christophui Gottfriedui Eckartui (1693–1750). 1722 m. jis gavo privilegiją turėti knygyną, kuri įkūrė Kneiphofe, visai šalia universiteto, ir garsėjo gausiu knygų asortimentu⁴⁰. Žinodami itin sudėtingą Donelaičio ekonominį išgyvenimą Königsberge, negalėtume teigti, jog jis tuo metu veikusiuose knygynuose pirko knygas, iš kurių sėmėsi išminties, tačiau knygyno, kaip inteligentijos susitikimų vietos, Donelaitis neabejotinai negalėjo aplenkti ir ta aplinka dėliojo jo literatūrinio ir intelektualaus pasaulio mozaiką. Puikus tokios kultūrinės įstaigos pavyzdys yra jau vėlesniu nei Donelaičio studijų laikotarpiu, nuo 1764 m., veikęs knygynas, priklausęs Johannui Jakobui Kanteriui⁴¹, kurio tėvas Philippas Christophas Kanteris 1722 m. Königsberge atidarė knygų spaustuvę ir knygišyklą Kalvystės skersgatvyje (Schmiedegasse)⁴². J. J. Kanterio knygynas, įkurtas šviesioje salėje, buvo vadinamas „Miesto mokslininkų birža“, *Café littéraire*, „kurioje rinkdavosi vyrai ir moterys, senyvo amžiaus žmonės ir jaunimas, profesoriai ir studentai vartyti katalogus, skaityti laikraščius ir knygas pirkti, užsisakyti bei skolintis. (Kai 1804 m. numirė Kantas, jo bibliotekoje buvo tik 450 knygų, tad manoma, kad jis, kaip ir kiti miesto intelektualai, daug knygų skolinosi iš Kanterio.)“⁴³

Grįžtant prie Donelaičio skaitinių pasaulio studijų metais, neatmestina prielaida, jog būsimąjį kunigą domėtis krašto istorija (manau, „Metus“ galima vertinti ir kaip tam tikrą istorinį epą, aprašantį lietuvininkų būrų istorines realijas) ir rašyti apie čia gyvenančiuosius skatino XVIII a. pirmoje pusėje Königsberge pasirodę istorijos žurnalai. Pirmasis periodinis žurnalo tipo leidinys vokiečių kalba pradėtas leisti 1724 m. miesto bibliotekininko, senamiesčio bažnyčios kunigo Michaelio Lilienthalio (1686–1750) iniciatyva ir vadinosi „Erleuterte Preußen“⁴⁴ („Nušvietoji Prūsija“). Iki 1728 m. išspausdinti 4 tomai, kurio straipsniuose ugdytas prūsiškasis istoriškumas, raginta domėtis savo Tėvynės – senosios Prūsijos kunigaikštystės, arba Rytų Prūsijos – praeitimi⁴⁵. Po poros metų, 1730 m., išėjo kitas panašaus pobūdžio žurnalas „Acta Borussica ecclesiastica civilia, literaria“ („Prūsijos dokumentai...“, 1730–1732)⁴⁶. Kaip teigia Leonas Gineitis, „pirmieji Karaliaučiaus žurnalai <...> atliko pozityvų šviečiamąjį vaidmenį, <...> plėtė istorinį kultūrinį krašto šviesuomenės akiratį, žadino jos aktyvumą“⁴⁷. Šios gyvėjančios kultūrinės veiklos dalimi – tikrai ne abejingai stebinčia aplinką – buvo ir Donelaitis, čia formavosi ir jo

⁴⁰ Gause F. *Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preussen. Bd. II Von der Königskronung bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*. Böhlau Verlag, 1996, 128.

⁴¹ Clark Ch. Ten pat, 296.

⁴² Gause F. Ten pat, 128.

⁴³ Clark Ch. Ten pat, 296.

⁴⁴ Gause F. Ten pat, 129.

⁴⁵ Gineitis L. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*, 65.

⁴⁶ Gause F. Ten pat, 129.

⁴⁷ Gineitis L. Ten pat, 65–66.

prūsiškasis patriotizmas, stiprintas lietuvių kalbos mokėjimu ir mokiniu universiteto Lietuvių kalbos seminare, kurio įkūrimas 1718 m. „buvo istoriškai subrendęs, dėsningas reiškinys, atitikęs to meto švietimo, pirmiausia religinio, poreikius“⁴⁸. Seminaro veikla atliepė svarbiausią protestantiškos kultūrinės politikos uždavinį – evangelikų liuteronų kunigus mokyti lietuvių kalbos, juos išmokyti „savarankiškai rengti lietuviškus pamokslus ir sklandžia bei taisyklinga lietuvių kalba bendrauti su parapijiečiais“⁴⁹. Liucija Citavičiūtė konstatuoja, jog kunigų ugdymas „ribojo pasaulietinės literatūros naudojimą pratybose, todėl vargu ar rastume tiesioginių sąsajų tarp seminaro mokymo programos ir paskatų grožinei kūrybai XVIII a. Tačiau reikia atsiminti, kad teologijos studentai gaudavo gana platų filologinį išsilavinimą. Jie klausė garsių profesorių užsienio literatūros paskaitų, poetikos kursų, buvo supažindinami su antikinė literatūra. Grožinė literatūra buvo dėstoma Teologijos fakultete kartu su retorika. Lietuvių kalbos seminaras savo ruožtu teikė praktinių gramatikos įgūdžių, lietuviškų pamokslų rašymas skatino laisvai, kūrybiškai reikšti mintį, nors ir daugiausia panaudojant religinę leksiką. Apie bandymus seminare patiems kurti pasaulietinę prozą ar poeziją – nežinoma“⁵⁰.

Neabejotina, jog šiame kontekste užuominos apie pasaulietinių tekstų kūrimą tarp seminaristų daugiausia yra susijusios su Donelaičio vardu, nes įvertinant visą būsimąjį kunigą ir poetą supusią intelektualiąją ir akademinę aplinką, kyla natūralus klausimas: kodėl evangelikų kunigas (pa)rašė grožinę ir pasaulietinio turinio poemą? Atsakymo į šį klausimą paieškos nėra lengvos, tai kamuoja ir literatūrologus, ir istorikus, nes „Donelaičio motyvai rašyti „Metus“ vis dar skendėja tamsoje“⁵¹. Visgi šiame „Metų“ pasaulietiško kontekste yra labai svarbi, nors ir labai santūriai ligi šiol atskleista, religinių tekstų ir religinio žodyno įtaka Donelaičiui kuriant savąją poemą. Ypatingai yra pabrėžtini iš XVIII a. liuteroniškų „giesmylių“ į Donelaičio kalbinę pasąmonę „išbrovę“ gausūs žodžių junginiai ir frazeologiniai posakiai“, maitinę kunigo poetinę kalbą⁵².

Būtina prisiminti, jog tarp lietuviškos raštijos darbininkų XVIII a. pradžioje kilo kalbinės diskusijos ir filologinės polemikos dėl kalbos išraiškos verčiant į lietuvių kalbą liuteroniškas giesmes ir kitus religinius tekstus. Michaelio Mörlino 1706 m. pasirodžiusiame traktate „Principium primarium in lingua Litvanica“ („Pagrindinis lietuvių kalbos principas“) buvo iškelti pagrindiniai lietuvių kalbos reikalavimai:

⁴⁸ Citavičiūtė L. *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius, 2004, 7.

⁴⁹ Citavičiūtė L. Ten pat, 223.

⁵⁰ Citavičiūtė L. Ten pat, 224–225.

⁵¹ Joachimsthaler J. Donelaitis im literarischen Kontext seiner Zeit. *Annaberger Annalen*, Bd. 22, 2014, 13.

⁵² Plačiau žr.: Michelini G. Prūsijos Lietuvos giesmynei Donelaičio laikais. *Acta historica universitatis Klaipedensis, t. XXVI: Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, 87.

„su liaudimi šnekėti ir rašyti paprastai, liaudiškai, kaip ji pati šneka, o ne tokia kalba, kokia buvo to meto knygoje ir kokią vartojo kunigai. Toji kalba turinti būti gryna, reikia vengti siaurai paplitusių tarmybių, saikingai vartoti naujadarus, paaiškinti nežinomus žodžius.“⁵³ Toks kalbos paprastumas atsispindėjo 1732 m. išleistame vyskupo Jono Berento (1667–1737) parengtame giesmyne „Jš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmų Knygos“, iš kurio giesmės giedojo Königsbergo katedros gimnaziją pradėjęs lankyti Donelaitis⁵⁴. Kaip teigia vienas geriausių evangelikų liuteronų giesmyių raidos Prūsijos Lietuvoje žinovų Guido Michelini, „į Berento ir jo talkininkų dėmesio centrą iškilo paprastas liaudies žmogus – tai jam buvo skirtos kasdien giedamos bažnytinės giesmės, todėl joms visų pirma reikėjo parinkti kiekvienam suprantamą kalbinę išraišką. Norint įgyvendinti tokius siekius, tapo būtina atnaujinti literatūrinę kalbą, pasukant šnekamosios kalbos ir tautosakos link, kitais žodžiais sakant, išryškinti liaudiškus bruožus. Būtent iš tokio literatūrinio konteksto galėjo atsirasti vadinamasis Donelaičio poezijos „liaudiškumas“, kurį tarybinio laikotarpio literatūrologai itin akcentavo, nors nesugebėjo paaiškinti jo kilmės“⁵⁵.

Regis, šita liaudiškos kalbos genezės analizė „strigo“ ir jubiliejinais metais, kai liaudiškumas buvo suprimityvintas, akcentuojant, jog Donelaitis pirmasis paminėjo tekste žodį „šūdas“ ar „šūdvalis“⁵⁶ ir tokia leksika iškelta kaip svarbiausias svertas, galintis mūsų šiuolaikinę visuomenę (ar liaudį) suartinti su nesuprantamu „Metų“ tekstu. Tačiau akivaizdu, kad toks Donelaičio vartotas žodynas buvo padiktuotas siekio būrams rašyti paprasta, jiems suprantama kalba, kurios formą apsprendė XVIII a. kultūrinė epocha.

Donelaičio būrai daugiausia pažino liuteroniškas giesmes, kurių giedojimas nuo pat protestantizmo pradžios buvo neatsiejama ir labai svarbi bažnytinių apeigų dalis, „giesmė dažnu atveju tarnavo kaip Biblijos tiesų šaltinis, nes tikėtina, kad retas kuris Donelaičio parapijietis buvo tiek pramokęs skaityti, kad būtų pajėgęs ir turėjęs galimybių savarankiškai studijuoti Šventąjį Raštą. O kas sekmdienį girdimos ir giedamos giesmės buvo išmokstamos atmintinai, tad natūralu, kad būtent per jas intensyviausiai sklido Dievo žodis.“⁵⁷ Todėl suprantama, kad priartinti savo kūrybą prie būrų mentaliteto ir pasaulėvokos – tapti liaudišku – galėjo pasitelkęs

⁵³ Mörlin Michael. In *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 3. Vilnius, 2006, 165–166.

⁵⁴ Michelini G. Donelaitis Mažosios Lietuvos giesmyių kontekste. In *Kristijono Donelaičio laikų liuteronų giesmyių antologija*, 12.

⁵⁵ Michelini G. Ten pat, 13–14.

⁵⁶ LRT laida „Naktinis ekspresas“. *Interviu su Sigitu Parulskiu*. 2014 sausio 1. Žr. prieigą internetu: <<http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/48368>>.

⁵⁷ Sidabraitė Ž. XVIII a. Prūsų Lietuvos giesmyių tradicija ir Kristijono Donelaičio kūryba. In *Kristijono Donelaičio laikų liuteronų giesmyių antologija*, 27.

jiems artimiausią žodyną. Atlikus giesmių ir „Metų“ žodžių palyginamąją analizę, Michelini teigia, kad „su religine literatūra yra susiję tokie Donelaičio „Metų“ žodžių junginiai: *žėlėk Dieve* <...>, *Dievo didė galybė* <...>, *prisakymas Dievo* <...>, *Dievas visagalšis* <...>, *dosningas Dievas* <...>, *dosnus Dievas* <...>, *Dievo dovanos / dovanėles* <...>, *Dievas dovanoja* <...>, *šlovingas Dievas* <...>, *šlovinti Dieva* <...>, *garbinti Dievą*. O tokie atvejai, kaip *miels Dievs* <...>, *miels Dieve* <...> akivaizdžiai atspindi [giesmėse] ne kartą vartojamą posakį „mielas Dievas“, pagal kurį Donelaitis galėjo sukurti tokias žodžių asociacijas, kaip *paukšteli miels* <...>, *paukšteliai mieli* <...>, *miela wasara* <...>“⁵⁸. Šiam tyrėjui antrina ir Žavinta Sidabraitė, atskleidusi Donelaičio kūrybos ir giesmynų tradicijos sąsajas, tų pačių religinių nuostatų atsikartojimą: „Dievas sutvėrė pasaulį ir žmogų, kurio gyvenimas tėra akimirka prieš Viešpaties amžius; „po saule“ nėra nieko nauja, nes viskas cikliška pasikartoja; individualaus žmogaus lemtis nuo jo paties nepriklauso – viskas Dievo valioje. „Metuose“ keletą kartų suskamba baroko giesmei būdinga iš Biblijos perimta žmogaus niekingumo, gyvenimo-vargo tema“⁵⁹.

Šie tik keli pavyzdžiai iliustruoja, kad pasaulietiniams „Metams“ rastis neabejotinai postūmius suteikė religinė Donelaitį formavusi aplinka, todėl nenuginčijama, jog jeigu Donelaitis **nebūtų tapęs evangelikų liuteronų kunigu, jis nebūtų tapęs ir poetu** [paryškinta mano – S. P.]. Galima teigti, jog jubiliejiniais metais siekis suprasti Prūsijos ir Donelaičio gyvento laikmečio specifiką ir protestantų kunigo(-ų) visuomeninės laikysenos ypatumus buvo svarbi ir neretai sudėtinga užduotis. Reikia pripažinti, jog lietuviškoje viešojoje erdvėje, kuri daugiausia uzurpuota katalikiškosios kaip *savos* ir *vienintelės tautiškos kultūrinės* tradicijos supratimo, Donelaičio protestantiška kunigyستė neretai buvo ir yra tik paraštinis bei antraeilis dalykas. Donelaičio laikų lietuviškumo ir tautiškumo samprata skyresi nuo XIX–XX a. tautiškumo suvokimo, todėl, regis, šiandien interpretuodami Donelaičio kūrybą ir jo veiklos aspiracijas mes primetame ne tik savo modernų, tačiau Donelaičiui svetimą, požiūrį, bet ir kuriame stereotipinį tautiškai vienmatės Lietuvos – pripažinkime, taip pat svetimos Donelaičio laikmečiui – vaizdinį.

Neabejotinai vienu geriausių viešojoje erdvėje 2014 m. publikuotų tekstų apie *mūsų* Donelaitį galima laikyti filosofo Kęsto Kirtiklio pamąstymus⁶⁰. Klausdamas, „ar tikrai Donelaitis yra *mūsų*, lietuvių, poetas“, Kirtiklis neabejoja, jog poetas nėra vokiečių, „bet ir kažin ar lietuvių, ta prasme, kaip mes juos dabar suprantame, ir kurių,

⁵⁸ Su nuorodomis į konkrečią „Metų“ dalį žr.: Michelini G. Prūsijos Lietuvos giesmynai Donelaičio laikais. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. XXVI: *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, 87.

⁵⁹ Sidabraitė Ž. XVIII a. Prūsų Lietuvos giesmynų tradicija ir Kristijono Donelaičio kūryba, 43.

⁶⁰ Kirtiklis K. *Apie Donelaitį*. Žr. prieigą internetu: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-11-10-kestas-kirtiklis-apie-donelaiti/124017>>.

nepaisydami nieko, nuolat ieškome Didžiosios ir Mažosios Lietuvos istorijoje. Done-laitis gyveno Prūsų Lietuvoje, tačiau šis pavadinimas antruoju savo dėmeniu neretai apgauna neatidų klausytoją“. Autorius šia mintimi pasako svarbiausią mūsų refleksijos apie Donelaičio epochą trūkumą – ne(su)gebėjimą mūsų vaizduotėje išskirti egzistavus dvi Lietuvos. Jis paaiškina, jog „Rytprūsių [etnografinė Prūsų Lietuva buvo administracinio Rytų Prūsijos vieneto teritorija – S. P.] politinė, socialinė, religinė ir kultūrinė situacija smarkiai skyrėsi nuo Didžiosios Kunigaikštystės, ką jau kalbėti apie modernią Lietuvos Respubliką. Ne, Donelaitis ir jo būrai anaipol nebuvo kokie berniokai iš Suvalkijos lygumų, per klaidą atsidūrę ne tos šalies teritorijoje, trūks plyš norintys grįžti į Lietuvą ir dūsaujantys Vištyčio ežero pakrantėje. Politiniu požiūriu jie buvo gana sąmoningi Prūsijos karaliaus valdiniai ir kažin ar turėjo bent menkiausią norą būti valdomi Lietuvos didžiojo kunigaikščio, net jei pastarasis būtų rezidavęs Vilniuje, o ne Varšuvoje“. Lygindamas Prūsijos Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos kultūrinės, ekonominės realijas, Kirtiklis pastebi mažesnę Didžiosios Lietuvos lietuvių raštingumą ir ūkinį praktumą, didlietuvių katalikiškumą, kuris bendraujant su Prūsijos lietuviais protestantais vaidino ne paskutinį vaidmenį. Galima konstatuoti, jog XVIII a. ekonominio ūkinio kultūrinio Prūsijos virsmo įtaka lietuvininkų buičiai ir aplinkai, savotiškas modernizacijos pradžiamokslis, yra pabrėžiamas ir kitų tyrinėtojų pamintijimuose, teigiant, jog tuo metu sparčiai modernėjo laikas ir erdvė. „Prūsijos ūkis kilo sparčiai, valstybė stiprėjo, švietimas ugdė darbščius ir kūrybingus žmones: jau 1736 m. įvestas privalomas pradinis mokymas. Regis, Ostermeyeris rašė, kad XVIII a. pabaigoje Prūsijoje nebebuvo neraštingų žmonių. Štai pažiūrėkim į Tolminkiemio apylinkes: gretimuose Kiautuose stovi popieriaus gamykla su modernia technika, joje dirba jauni, kartais padykę ir Tolminkiemio ganytojo nervus gadinantys žmonės. Susisiekimas geras, statomi keliai, apsodinami medžiais, veikia pašto stotys, gabenamas paštas.“⁶¹

Grįžtant prie Kirtiklio minčių, jis labai aiškiai išskiria kitokią kultūrinę religinę aplinką, į kurią XVIII a. pirmoje pusėje po Didžiojo maro kėlėsi naujieji gyventojai iš vokiškų žemių, kurie „ne tik kalbėjo vokiškai, bet ir buvo ganėtinai radikalūs protestantai, kuriems daugybė pasaulietišκών rūpesčių atrodė mažų mažiausiai nepadorūs. Ne kažin kiek nuo jų atsiliko ir lietuvininkai, amžininkų ir istorikų liudijimu, kiek daugiau dėmesio skyrę Dievo karalystei, o ne Lietuvos Kunigaikštystei. Galiausiai pats Donelaitis ne tik buvo evangelikų kunigas, bet ir savo išsilavinimą buvo gavęs ne liberalioje ir tolerantiškoje, o griežtojoje protestantiškoje Karaliaučiaus katedros mokyklos ir universiteto aplinkoje, kurioje buvo mokoma ne panteistinio gamtos garbinimo, dažnokai būdingo lietuvių literatūrai, bet asketiškw Biblijos studijų“. Šis autorius keliais štrichais, bet labai taikliai atskleidė pagrindines

⁶¹ D. Kauno pasisakymas. *Apskritojo stalo diskusija „Literatūroje ir mene“*, ten pat.

Donelaičio epochos pajautas, rodančias „kokiuose skirtinguose pasauliuose gyveno Donelaitis ir jo parapijiečiai bei jų amžininkai Didžiosios Lietuvos kaimuose. Todėl lengvas ir grakštus Donelaičio pasisavinimas, lydintis Lietuvos piliečius nuo mokyklos suolo“, turėtų kelti tam tikrų abejonių, nes faktas, kad kunigas ir poetas rašė lietuviškai, dar nereiškia, jog jis yra *mūsų*.

Kirtiklio iškelta Donelaičio pasisavinimo problema netapo dažnai diskutuojama tema – abejoti, kad Donelaitis galėtų būti *ne mūsų*, tautinio naratyvo pasakotojams turėtų atrodyti kaip jubiliejiniiais metais įvykdyta šventvagystė – tačiau kai kurios įžvalgos apie Donelaičio panaudą arba pavertimą simboliu skirtingais laikotarpiais suteikė donelaitikai naujų atspalvių. Istorikas Vasilijus Safronovas išskyrė kelis reikšminius kontekstus, kuriuose Donelaičio „simbolis visą laiką buvo ambivalentiškas – suartinantis, bet sykiu pasitelkiamas ir skatinant atsiskyrimą ar netgi konfliktą“⁶². Vienu kontekstu autorius įvardija regioninį Prūsijos Lietuvos patriotizmą, kuris aktualizuojasi XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ir kuriame „Donelaitis traktuojamas kaip (Prūsijos) Lietuvos regiono savitumą išreiškianti ikona ir kartu kaip vokiečius bei lietuvius integruojantis simbolis“⁶³. Čia daugiau yra akcentuojamas regioninis išskirtinumas visos Vokietijos kontekste ir Donelaičio iškėlimas į vieną gretą su Rytų Prūsijos didžiaisiais „žodžio kūrėjais – Simonu Dachu, Johannu Gottfriedu Herderiu ar Maxu Schenkendorfu“⁶⁴. Tuo pačiu laikotarpiu XIX a. pabaigoje aktualizuojasi Donelaičio kaip „susipratusio lietuvių“ vaizdinys. Poeto simbolis „yra nacionalizuojamas kaip lietuvių ir tik lietuvių didvyris, kuris kadaise prabilo į savo viengėnčius lietuviškai ir skatino juos nepasiduoti svetimoms kultūrinėms įtakoms“. Anot Safronovo, tokia Donelaičio samprata siejama „su XIX a. aštunto–devinto dešimtmečių sandūroje abi-pus Vokietijos–Rusijos sienos suaktyvėjusia lietuvių šviečiamąja veikla“⁶⁵. Lietuviško nacionalizuoto Donelaičio interpretacija buvo ypač gabi ir Klaipėdos krašto metais, kai įtvirtinant savąją politiką krašte tiek lietuviškasis, tiek vokiškasis / memelenderiškas naratyvas traukė į viešumą savus tautinius simbolius ir Donelaitis tapo vienu iš jų lietuviškajame poliuje. Safronovas, remdamasis šaltiniais, puikiai atskleidžia anti-vokiško Donelaičio simbolio eksplotavimo pradžią po Pirmojo pasaulinio karo, kai lietuvininkai raštininkai Anas Bruožis ar Jonas Vanagaitis Donelaičio kūrybą kėlė kaip kovos su germanizacija ar asimiliacija pavyzdį⁶⁶. Žvelgiant iš šių dienų pozicijų ir skaitant kai kuriuos šiuolaikinius vertinimus, tenka, deja, konstatuoti, jog jie

⁶² Safronovas V. Tarp konflikto ir suartėjimo: Donelaičio simbolio aktualizavimas XIX a. pabaigoje – XX a. pabaigoje Prūsijos Lietuvoje ir Klaipėdos krašte. *Acta historica universitatis Klaipedensis, t. XXVI: Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, 149.

⁶³ Safronovas V. Ten pat, 149.

⁶⁴ Safronovas V. Ten pat, 151.

⁶⁵ Safronovas V. Ten pat, 152.

⁶⁶ Safronovas V. Ten pat, 156.

užsikonservavo praėjusio šimtmečio pasakojimo tradicijoje, nes kartojamos tos pačios klišės ir Donelaitis yra pristatomas kaip kviečiantis lietuvininkus priešintis germanizacijai autorius⁶⁷.

Donelaičio panaudos sovietiniais metais aspektai yra išprausti į tuometinius ideologinius rėmus ir siekiu aptikti vienareikšmę ideologinę atramą, kuri „buvo būtina sąlyga Donelaičiui likti kultūrinėje apyvartoje“⁶⁸. Kaip rašo Putinaitė: „1966 m. jo buvimas reikiamoje klasinės kovos pusėje įtvirtinamas enciklopediškai: Metuose esąs pavaizduotas „liaudies gyvenimas R. Prūsijoje, atskleista gili socialinė ir humanistinė baudžios jungą velkančių valstiečių (būrų) darbo prasmė, parodyti prieštaravimai tarp baudžiauninkų pastangų siekti geresnio gyvenimo ir sunkaus jų likimo, sukurti tipiški būrų bei jų feodalų išnaudotojų paveikslai“⁶⁹. Kad Donelaitis kaip vienas iš lietuvių kultūros atramos simbolių sukurtas sovietinėje sistemoje, pritaria ir Safronovas konstatuodamas, jog Donelaičio kūryba buvo įpinta į formacijų ideologinę raišką, jis buvo priskirtas „feodalizmo formacijai“, ypač akcentuojant „priespaudos, jungo ir klasių kovos sąlygas, kuriomis gimė poeto kūryba“⁷⁰, eskaluotas ir Donelaičio antivokiškumas. Sovietiniame kontekste Donelaičiui buvo suteikiamos ir lietuviškumo dainiaus reikšmės, išskirtinumas ir kitoniškumas, reiškęs, „kad lietuvių kalba ne mažiau verta ir išvystyta negu rusų kalba, kad lietuvių kultūra daug senesnė negu daugelio tarybinių respublikų kultūros. Toks Donelaitis buvo itin svarbus vietinei partinei jau nacionaline tapusiai valdžiai. Ji naudojo tautinius simbolius ir figūras, kad aplink save konsoliduotų sovietinius lietuvius, kad jų būtų priimama kaip „sava“ valdžia“⁷¹. Donelaitis buvo suaktualintas ir tautų draugystės kontekste, kai 1946 m. jo poema išversta į rusų kalbą, o ir „retas tekstas, skirtas Donelaičiui, tarybiniais metais apsieidavo be įprasto tarybinį patriotizmą palaikyti turėjusio akcentavimo, kad tik tarybinė santvarka ir Lietuvos buvimas TSRS sudėtyje sudarė galimybes **tinkamai** (paryškinta mano – S. P.) pažinti Donelaitį“⁷². Manau, kad žodis „tinkamai“ yra taiklus apibūdinimas kiekvieno laikotarpio ir epochos siekiamas pažinti Donelaitį savaip.

Šventinėje kunigo ir poeto jubiliejaus retorikoje dažnokai kartojosi „išgryninto“ Donelaičio lietuviškumo, kovos už tautiškumą naratyvai arba, remiantis Kirtiklio žodžiais, pasakojimas apie *mūsų* Donelaitį. Tai liudija, jog Donelaičio **kitokio** lietuviškumo, brendusio vokiškos civilizacijos, su sava politine, ekonomine, religine

⁶⁷ Kristijonas Donelaitis – politinis autorius. Žr. prieigą internetu: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-02-13-kristijonas-donelaitis-politinis-autorius/114014>>.

⁶⁸ Putinaitė N. Ar vis dar sovietinis Donelaitis? Žr. prieigą internetu: <<http://www.15min.lt/naujiena/ziniosgyvai/istorija/nerija-putinaite-ar-vis-dar-sovietinis-donelaitis-582-480322#ixzz3Pd2q3TGJ>>.

⁶⁹ Putinaitė N. Ten pat.

⁷⁰ Safronovas V. Ten pat, 158.

⁷¹ Putinaitė N. Ten pat.

⁷² Safronovas V. Ten pat, 159–160.

ir kultūrinė tikrove, aplinkoje, samprata mūsų visuomenės savižinoje formuojasi pamažėle, tačiau galbūt ateis laikas, kai galėsime „pažvelgę į Donelaitį plačiau, įvertinę europines jo kūrybos dimensijas, žiūrėti į jį ne pro nacionalistinius akinius, tačiau kaip į universalią Apšvietos epochos asmenybę“⁷³.

Silva Pocytė

REFLECTIONS ON DONELAITIS'S REFLECTIONS

SUMMARY. 2014 was the year in which the 300th anniversary of the birth of Kristijonas Donelaitis, an Evangelical Lutheran pastor and poet, was celebrated. In this article some of the scholarly and journalistic texts that appeared in this jubilee year are analyzed, namely those that help us understand the effects of the Enlightenment on 18th century expressions of culture in Europe and in the Kingdom of Prussia; the transformations of people's self-consciousness and their mental changes; and the evolution of relations between society and government, and society and church. The author observes that seriously discussing the period in which Donelaitis lived and the factors that shaped his creative and pastoral intentions, absolutely requires a full grasp of the entire context of the Prussian state's political, cultural, and general European environment wherein the sequence of three dominant segments *Donelaitis – Prussian Lithuania – Kingdom of Prussia* becomes clear, inasmuch as the history of Prussia had a direct influence on an integral part of that state, namely Prussian Lithuania, in which the Lithuanian-speaking inhabitants lived.

The 18th century formed a Prussian Lithuanian who was loyal to his state, obeyed his government, carried out all of the king's edicts, and was proud of *his German* kingdom. Hence the creative output of Donelaitis and its addressee ought to be analyzed against a background not of a “pure” Lithuanianism but of Protestant and German culture. We know that as a writer Donelaitis was shaped by his studies at the Theological Faculty of the University of Königsberg. There's little doubt that if Donelaitis had not been an Evangelical Lutheran pastor he would not have become a poet. Yet this very important religious factor often was pushed to the margins of scholarly research because in the public perception *our* Donelaitis is usually thought of in the context of general Lithuanianness and in ignorance of the influence of German civilization, with its own distinctive political, economic, religious, and cultural reality. This article not only criticizes authors who give *The Seasons* a political coloring but also argues that Donelaitis's works in the Lithuanian language are not an expression of resistance to Germanization but a typical manifestation of the activities of a man of the Enlightenment who was a writer and a Protestant minister.

KEYWORDS: Kristijonas Donelaitis, Prussian Lithuania, Evangelical Lutheran pastor, University of Königsberg, Enlightenment.

⁷³ Safronovas V. Ten pat, 163.